

ХАРКОВЕНКО

Роман,

кандидат історичних наук,
завідувач науково-дослідного
відділу інноваційних технологій та
популяризації культури
Українського центру
культурних досліджень
kredo3@ukr.net
(м. Київ)

**РОЗВИТОК ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В
ЄВРОПІ**

У статті розглядаються та аналізуються особливості розвитку пам'яткоохоронної галузі України та інших держав. Здійснено огляд історичного минулого і принципів системи охорони пам'яток культурної спадщини за кордоном. Виокремлено національні особливості охорони, збереження й використання пам'яток культурної спадщини в європейських країнах.

Методологія дослідження ґрунтується на системі теоретичних принципів (системності, історизму, об'єктивності тощо), логічних прийомів (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, гіпотеза тощо) та конкретних засобів дослідження, що дали змогу висвітлити особливості системи охорони пам'яток культурної спадщини за кордоном і використання найкращих практик для розвитку пам'яткоохоронної галузі України.

Основними результатами дослідження є вивчення, аналіз, узагальнення та систематизація основ у сфері охорони культурної спадщини України та європейських країн.

Наукова новизна результатів дослідження статті полягає в здійсненні аналізу еволюційних змін та охорони пам'яток культурної спадщини України в контексті сучасної пам'яткоохоронної системи за кордоном, визначенні основних завдань для українських фахівців у сфері охорони культурної спадщини в майбутньому з урахуванням викликів сьогодення.

Висновки та конкретні пропозиції автора: сьогодні у світі відпрацьований досить дієвий механізм зі збереження культурної спадщини. Велика роль, безумовно, належить міжнародним пам'яткоохоронним організаціям, проте основна робота щодо охорони пам'яток належить все-таки національним органам охорони культурної спадщини конкретних країн. Україна на шляху розвитку пам'яткоохоронної галузі іде своїм власним шляхом. Нашій країні, перш за все, потрібно на високому і належному рівні створити державну концепцію у сфері охорони культурної спадщини, забезпечити контроль та її неухильне виконання. Але сьогодні жодна країна не може розвиватися без всебічного впливу глобалізаційних світових процесів. Тому, безперечно, необхідно вивчати передовий досвід інших країн. Мова не йде про калькування чужого досвіду, потрібно брати і застосовувати кращі практики цієї галузі в роботі, але з урахуванням історичних та ментальних особливостей українського народу.

***Ключові слова:** охорона культурної спадщини, об'єкт культурної спадщини, пам'ятка, Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.*

DEVELOPMENT OF THE MONUMENTAL PROTECTION INDUSTRY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE SYSTEM OF PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE MONUMENTS IN EUROPE

The article considers and analyzes the peculiarities of the development of the monument protection industry of Ukraine and other states. An overview of the historical past and the principles of the system of protection of cultural heritage abroad were made. The national features of protection, preservation and use of cultural heritage monuments in European countries are highlighted.

The research methodology is based on a system of theoretical principles (system, historicism, objectivity, etc.), logical methods (analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, hypothesis, etc.) and specific research tools that allow highlighting the features of the system of cultural monuments. heritage abroad and the use of the best practices for the development of the monument protection industry of Ukraine.

The main results of the investigation are the study, analysis, generalization and systematization of the basics in the field of cultural heritage protection of Ukraine and European countries.

The scientific novelty of the research results is the analysis of evolutionary changes and protection of cultural heritage of Ukraine in the context of modern monument protection system abroad, defining the main tasks for Ukrainian specialists in the field of cultural heritage protection in the future taking into account today's challenges.

Conclusions and specific proposals of the author: today in the world there is a very effective mechanism for preserving cultural heritage. Of course, an important role belongs to international monument protection organizations, but the main work

on the protection of monuments still belongs to the national bodies for the protection of cultural heritage of specific countries. Ukraine is on its own way in the development of the monument protection industry. First of all, our country needs to create a state concept in the field of cultural heritage protection, ensure control and its strict implementation at a high and appropriate level. But today no country can develop without the full influence of globalization. Therefore, it is definitely necessary to study the best practices of other countries. It is not a question of tracing someone else's experience, it is necessary to take and apply the best practices of this field in the work, but taking into account the historical and mental peculiarities of the Ukrainian people.

Key words: *protection of cultural heritage, object of cultural heritage, monument, UNESCO WHL (World Heritage List).*

Плідний пошук відповідей на численні запитання, які виникають в пам'яткоохоронній галузі у зв'язку з реформами приватного сектору у сфері нерухомості, неможливий без узагальнення практики інших країн. Тому цілком закономірним є зростання інтересу в Україні до досвіду зарубіжних держав щодо збереження культурної спадщини.

Пропонуємо пригадати і переглянути основні етапи міжнародної діяльності у сфері охорони культурної спадщини, які безпосередньо стосуються України:

- Гаазька конференція миру (1899 р.);
- Друга Гаазька конференція з питань охорони пам'яток у Брюге (1937 р.);
- Вашингтонський пакт (1935 р.);
- Угода про охорону історичних, архітектурних пам'яток, музеїв, наукових закладів 20 країн Латинської Америки. УРСР – член ЮНЕСКО (1954 р.);
- Початок роботи постійного представника УРСР при ЮНЕСКО (1962 р.);
- Діяльність Римського центру, Міжнародного союзу архітекторів, Міжнародного союзу офіційних туристичних організацій, Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ІКОМОС);
- Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини від 16.11.1972 р.;
- Занесення до Списку світової спадщини ЮНЕСКО Софіївського заповідника і Києво-Печерської лаври (1990 р.);

– Створення Українського національного комітету ІКОМОСу (1990 р.) та участь його членів у Генеральній Асамблеї ІКОМОСу;

– Дотримання принципів Венеціанської Хартії (1964 р.) (1964 рік – рік охорони пам'яток), Флорентійської Хартії (Міжнародна Хартія з охорони історичних садів та ландшафтів (1981 р.)), Міжнародної Хартії з охорони та використання археологічної спадщини (Лозанна, 1990 р.);

– Угода про співробітництво і співдружність між Українським товариством охорони пам'яток історії та культури і Товариством опіки над пам'ятниками Польської республіки (1989 р.);

– Договір про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини;

– Ризька Хартія, укладена делегатами Естонії, Латвії, Литви, Білорусії, України, Канади, США та Великобританії;

– Науково-практична конференція у Києві «Охорона і реставрація пам'яток у світлі Закону України «Про охорону культурної спадщини»», організована Українським товариством охорони пам'яток історії та культури, ІКОМОС, Управлінням охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища Київської міської державної адміністрації у рамках Міжнародного дня пам'яток і пам'ятних місць (2001 р.);

– Київська резолюція Міжнародного семінару «Проблеми та досвід збереження історичних територій та об'єктів культурної спадщини» за участі спеціалістів у сфері охорони культурної спадщини з Австрії, Вірменії, Ізраїлю, Нідерландів, Польщі, Росії, Сербії, США, Чорногорії, Франції, Узбекистану та України (2002 р.);

– XIII Генеральна асамблея ІКОМОС.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) дає наступне визначення всесвітньої спадщини. Всесвітня спадщина – це природні або створені людиною об'єкти, пріоритетними завданнями по відношенню до яких є їх збереження та популяризація в силу особливої культурної, історичної або екологічної значущості. Збереження

всесвітньої спадщини і передача її наступним поколінням визнана абсолютним пріоритетом на вищому світовому рівні та є обов'язковим для всіх держав й міжнародних організацій. Чим же визначено значення таких пріоритетів? Очевидно, що збереження не є самодостатньою цінністю. Це робиться в інтересах сучасного суспільства і майбутніх поколінь:

– по-перше, спадщина несе в собі культурні та цивілізаційні коди нації, без яких суспільство втрачає опору й коріння, без яких неможливий ніякий розвиток (в українській ментальності збереження матеріальних носіїв спадщини має особливе значення, оскільки наша історична та культурна пам'ять максимально предметна і не існує без прив'язки до «малої батьківщини»);

– по-друге, об'єкти культурної спадщини є важливим активом сучасних поселень (мегаполісів, великих та середніх міст, а також зовсім маленьких населених пунктів);

– по-третє, все більше людей в різних країнах усвідомлюють значення феномена, іменованого «культурною рентою» (мова в цьому випадку не тільки і не стільки про туристичні потоки й переділ «ринку вражень» на свій бік (хоча цей аспект теж треба брати до уваги); культурне та історичне багатство, брендowane в культурно-історичну спадщину, все частіше використовується в якості ефективного інструменту затвердження лідерства, тієї самої «м'якої сили», яка необхідна для просування національних інтересів на міжнародній арені).

Значення культурної спадщини в XX та XXI століттях є одним з найважливіших пріоритетів світової культури і політики. Починаючи з 50-х років минулого століття феномен культурної спадщини став прибутковим розділом економіки.

Культурна спадщина в епоху глобалізації та інформаційного протистояння набуває особливого значення, перш за все, як базовий інструмент збереження національної і культурної ідентичності, як символ значимості кожної нації та особливостей її історичного шляху.

Підходи до визначення поняття «культурна спадщина» за останні роки були суттєво переглянуті як найбільш розвиненими країнами світу, так і

міжнародними організаціями (перш за все ЮНЕСКО), до компетенції яких входять питання охорони культурної спадщини. Якщо раніше охорона культурної спадщини зводилася до охорони окремих визначних пам'яток, то нові підходи до визначення поняття культурної спадщини та її охорони передбачають наступне [1]:

- перехід від охорони окремих об'єктів культурної спадщини до охорони міських ландшафтів, які включають як визначні пам'ятки, так і об'єкти рядової забудови, а також природні ландшафти, що історично склалися;

- перехід від охорони тільки визначних пам'яток культурної спадщини до охорони історичної забудови, що відображає спосіб життя місцевих жителів;

- перехід від охорони тільки пам'яток старовини до охорони пам'яток XX та XXI століття;

- перехід від захисту лише матеріальної спадщини до охорони нематеріальної спадщини, що включає в себе традиції, життєвий уклад і суспільства, що склалися в тому чи іншому історичному місці;

- активна участь суспільства і, перш за все, місцевих жителів у збереженні культурної спадщини та її інтеграції в соціальне й економічне життя міста;

- інтеграцію спадщини в повсякденне життя міста і перетворення її в невід'ємний та обов'язковий елемент.

Вказані положення описують ідеальну ситуацію у сфері охорони культурної спадщини. Повною мірою вони не були реалізовані і не можуть бути реалізовані в жодному місті світу. В іншому випадку міста перетворилися б у музеї, непридатні ні для нормального життя, ні для економічної діяльності. Разом з тим, в розвинених країнах політика в галузі збереження і регенерації культурної спадщини ґрунтується саме на цих принципах. Крім того, в низці країн, перш за все, в країнах Європи, регенерація та інтеграція культурної спадщини все частіше розглядаються як рушійна сила розвитку історичних міст в цілому.

Описані тенденції знайшли своє практичне втілення в законодавстві різних країн світу, в тому числі і в Україні. Необхідно зазначити, що далеко не завжди ці закони виконуються так, як слід було б очікувати, виходячи із значення

культурної спадщини, яка дісталася нашому поколінню. Криза ідеології модернізму, який передбачав пріоритет створення «нового кращого світу», стала очевидною вже у 80-х роках минулого століття. Культурна спадщина як форма усвідомлення простору та часу сьогодні поступово виходить на перший план, як свідчення реальної національної стратегії розвитку: від усвідомленого минулого до осмисленого майбутнього.

Основне протиріччя в цьому просторі – необхідність збереження спадщини і необхідність залучення для цього коштів. Відразу підкреслимо: жодна країна світу не здатна на свої кошти зберегти всю спадщину, яка їй дісталася. Тому статус коштів, що залучаються до збереження культурної спадщини, поступово змінюється від благодійності, коштів мізантропів до цільових вкладень в культурний ресурс. Процес введення культурної спадщини в економічний та соціальний оборот отримав назву «віталізація» (в дослівному перекладі з латині – «пожвавлення»).

Основною колізією, пов'язаною із застосуванням розширеного розуміння терміну «об'єкт культурної спадщини» є необхідність, з одного боку, знайти кошти для утримання й реставрації численних пам'яток (утримувати всі об'єкти культурної спадщини за свій рахунок є нездійсненним завданням для будь-якої держави), а з іншого – інтегрувати об'єкти культурної спадщини в господарське життя міста і ввести їх в економічний оборот. У світі сьогодні використовуються чотири основні способи інтеграції пам'яток в життя сучасного міста та введення їх в економічний оборот [2]:

- приватизація пам'яток культурної спадщини з накладенням обтяження на приватних власників;
- девелопмент об'єктів культурної спадщини;
- розвиток культурного й пізнавального туризму та створення на базі об'єктів культурної спадщини туристичних продуктів і брендів;
- продаж «аури» культурної спадщини, коли привабливість історичних міст та окремих історичних районів використовується для збільшення вартості нової нерухомості.

Жоден з цих методів не можна визнати ідеальним, кожен з них має свої суттєві недоліки. Тому, якщо вказувати на успішні приклади регенерації об'єктів культурної спадщини, як правило, ці методи застосовуються в комплексі, в формі муніципальної, національної чи наднаціональної програми [3].

Приватизація – найбільш поширений та один з найшвидших способів капіталізації культурної спадщини. У Франції станом на кінець 2020 року в приватній власності перебувало близько 50 % будівель, визнаних пам'ятками архітектури, історії та культури й охороняються державою [4]. Основним завданням приватизації є не отримання додаткових доходів до бюджету, а звільнення держави від тягаря реставрації та утримання пам'яток і передача відповідних зобов'язань приватним власникам. Приватизація пам'яток культурної спадщини є одним з найбільш поширених способів капіталізації об'єктів культурної спадщини та залучення приватних інвестицій на їх реставрацію та утримання.

У тих країнах, де працює подібна система, власник бере на себе зобов'язання зі збереження, використання та популяризації (забезпечення доступу населення) об'єктів культурної спадщини.

Наприклад, згідно з французьким законодавством у сфері охорони культурної спадщини, власник зобов'язаний погоджувати будь-які зміни (в тому числі, реконструкцію та реставрацію) пам'ятки, для чого не менше, ніж за чотири місяці до початку робіт префектові регіону подається відповідна заявка зі звітним проектом майбутніх робіт. Такі пам'ятки культурної спадщини, а також їх складові частини не можуть бути знищені або переміщені. Про зміну власника пам'ятки необхідно попередньо повідомити Міністра культури і комунікацій Республіки Франція. При цьому, новий власник повинен бути завчасно повідомлений про те, що його об'єкт є історичною пам'яткою і на нього будуть накладені певні обмеження. Також з Міністерством культури і комунікацій Республіки Франція має узгоджуватися будь-яке будівництво в безпосередній близькості від пам'ятки культурної спадщини [1].

Оскільки реставрація в усьому світі обходиться на порядок дорожче нового будівництва, застосовується цілий ряд інструментів економічного стимулювання (субсидії, пільги, цільові фонди). Субсидування завжди пов'язане з додатковими обов'язками власника. Найбільш поширеною є надання права вільного доступу охочих на охоронювану територію пам'ятки культурної спадщини.

У світовій практиці застосовується інструмент підтримки власників пам'яток – стимулювання, яке передбачає пільги з податку на нерухомість, надання оплати за послуги архітекторів, реставраторів, маркетологів.

Найбільш ефективним інструментом стимулювання власників об'єктів культурної спадщини є пільги з податку на нерухомість, який в країнах Європейського союзу розраховується по кадастровій, а не балансовій вартості нерухомості, ставки якої там дуже високі. Крім того, застосовуються відстрочки від сплати податків, прискорена амортизація, податкові відрахування, звільнення від деяких податків, пільгові умови надання кредитів. Використовується і зменшення встановленої орендної плати на суму витрат, пов'язаних з реставрацією та утриманням пам'ятки культурної спадщини, або стягнення орендної плати за мінімальною ставкою. У низці країн Європейського союзу встановлена пільгова ставка податку на додану вартість (ПДВ) для робіт на історичних будівлях. Часто вартість ремонту та обслуговування історичних будівель відшкодовується за рахунок пільги в сплаті прибуткового податку [2]. За порушення власником взятих на себе зобов'язань законодавство країн Європейського союзу передбачає жорсткі санкції, аж до конфіскації пам'ятки культурної спадщини без будь-яких компенсацій.

Не менш широко для капіталізації об'єктів культурної спадщини використовується девелопмент, який сьогодні найбільш поширений у сфері промислової забудови, коли колишні великі промислові комплекси переобладнують під різного роду культурні або туристичні об'єкти. Необхідно зазначити, що девелопмент є найменш обтяжливим способом регенерації

об'єктів культурної спадщини, який несе в собі істотні ризики втрати автентичності пам'ятки. В цілому, у світі практично неможливо знайти, безумовно, успішних прикладів девелопменту пам'яток культурної спадщини. Широко та успішно девелопмент використовується для регенерації районів рядової історичної житлової і промислової забудови, яка сама по собі не є пам'яткою культурної спадщини й самостійної культурної та історичної цінності не має.

Прикладом може служити реалізований в Бірмінгемі проект регенерації Кварталу Ювелірів, проекти регенерації доків і пакгаузів в Лондоні й Гамбурзі, численні проекти створення торгових вулиць у районах історичної забудови, реалізований в Рурі проект індустріального парку Емшер на місці закритих вугільних шахт та багато інших [1].

Туризм – це найбільш очевидний і традиційний спосіб капіталізації об'єктів культурної спадщини та забезпечення повернення інвестицій в реконструкцію та утримання пам'яток. З середини 1990-х років частка туризму у світовій торгівлі послугами становить більше 30 %. За своїм вкладом у світову економіку ринок туризму можна порівняти тільки з ринком нафти. Щорічне зростання інвестицій в індустрію туризму становить близько 35 %. Туризм став одним з найприбутковіших видів бізнесу і сьогодні використовує до 7 % світового капіталу [5].

В цілому, за останні 30 років в Європі сформувалася розвинена організаційна інфраструктура збереження та регенерації об'єктів культурної спадщини [6]. З'явилася і стала загальноновизнаною така спеціалізація в галузі державного управління як «менеджмент спадщини», завданням якого є створення конкурентоспроможних девелоперських і туристичних продуктів, розробка та реалізація проектів регенерації зі збереженням цілісності справжніх пам'яток і рядової історичної забудови з урахуванням інтересів місцевих жителів та бізнесу.

Ще однією суттєвою рисою системи охорони та регенерації культурної спадщини в розвинених країнах є значна роль некомерційних громадських

організацій. В Італії щорічно залучається близько 1,5 млрд. євро з коштів приватних осіб, некомерційних фондів й організацій на реставрацію та утримання пам'яток. У Великобританії близько третини всіх проектів з регенерації історичних районів міст здійснюється за фінансової, експертної і консультаційної підтримки національного трасту, який фінансується переважно за рахунок внесків приватних осіб [2].

Напевно, найбільш відомою і по праву найбільш успішною у своїй місії прийнято вважати Національний фонд Великобританії (далі – Фонд). Він створений у 1895 р. трьома англійськими філантропами, стурбованими збереженням англійської берегової лінії, сільської місцевості та будівель, що знаходилися під загрозою знищення. Трохи більше, ніж за сто років свого існування Фонд домігся істотних показників своєї роботи.

Фонд почав з того, що брав під своє управління, а потім і у власність будівлі, власники яких вже не могли проводити в них необхідні реставраційні роботи, надаючи колишнім власникам в користування частину їхньої колишньої будівлі. Цей варіант влаштував всіх учасників угоди, оскільки після Першої та, особливо, Другої світових воєн значна частина колишніх власників не змогла утримувати свої маєтки і будинки.

Сьогодні у Фонді, який існує на доходи від своєї діяльності та приватні пожертвування, знаходяться й відкриті для відвідування більше 200 історичних будинків і садів, 49 історичних заводів, фабрик та млинів, більше 280 000 гектарів кращих зразків англійської сільської місцевості і майже 600 миль красивої берегової лінії. Всі об'єкти Фонду дуже добре та одноманітно організовані.

Фонд веде велику просвітницьку й навчальну діяльність, і, на нашу думку, саме його досвід може використати у своїй діяльності Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Мова не йде про буквально копіювання, але все цінне й корисне, безумовно, може бути взяте на озброєння та застосоване на практиці.

Тим більше, що ситуація у сфері охорони культурної спадщини в Україні ніяк не може бути названа задовільною. На 80 % пам'яток необхідно провести серйозні реставраційні роботи, а близько 30 % перебувають в аварійному стані. За експертними оцінками, на сьогодні обсяг державного фінансування, що виділяється на збереження та реставрацію одних тільки пам'яток національного значення, становить не більше 15 % від необхідного. Приблизно 2/3 пам'яток національного значення потребують реставрації [7]. У сформованому соціально-економічному устрої ситуація, при якій виключно до компетенції держави відноситься не тільки законодавче регулювання й нагляд, але також і зміст та реставрація пам'яток, відчужує їх від економічного життя громадськості. Пам'ятки культурної спадщини існують поза ринком і не є об'єктами нерухомості в повному розумінні слова. У підсумку, вони перетворюються в «горезвісний валізу без ручки, яку важко тягнути, але шкода кинути» [8].

Пам'ятки, особливо у великих містах, об'єктивно є привабливими об'єктами девелопменту [9]. Крім того, що багато пам'яток культурної спадщини розташовані на дорогій землі, історичність будівлі або району міста може багаторазово підвищити ринкову вартість нерухомості. Але, як було зазначено вище, на порядок дешевше побудувати новий об'єкт, ніж відреставрувати історичний [10].

В сучасній Україні рішення проблеми збереження і віталізації культурної спадщини зводиться до вирішення 3-х основних завдань:

- інтеграція об'єктів культурної спадщини в економічний оборот та їх капіталізація (при безумовній пріоритетній вимозі збереження об'єктів культурної спадщини);

- створення механізму залучення коштів приватних інвесторів, позабюджетних фондів на збереження і реконструкцію культурної спадщини (це має бути економічно вигідно);

- інвентаризація й капіталізація культурної спадщини ХХ століття як найбільш збереженої.

Українське товариство охорони пам'яток історії та культури має визначити в цьому процесі і в цій сфері своє конкретне місце. Можна почати з простого переліку об'єктів, що потребують захисту й реставрації, і продовжити розробленням стратегії (тобто, розумінням масштабу розв'язуваних завдань та значущості перспектив). Оскільки без вирішення цих завдань всі інші будуть локальними, непродуктивними й дуже швидко зійдуть на імітаційний формат.

Зарубіжний досвід розвинених країн свідчить про те, що в них на сьогодні діє складна і в цілому ефективна система охорони пам'яток, що відрізняється поєднанням визнання суспільної цінності збереження національної культурної спадщини з повагою інтересів власників будівель. Успіх зарубіжного досвіду базується на традиційно сильній громадянській ініціативі, що виражається в діяльності багаточисленних громадських організацій, заходах урядів конкретних держав з координації зусиль і матеріальної підтримки, а також широких повноважень та активності органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел та літератури

1. Максимов В. В. Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 1997. 16 с.
2. История государства и права зарубежных стран. Под ред. К. И. Батира. М.: Проспект, 2009. 496 с.
3. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия (Париж, 16 ноября 1972 г.). *Историко-культурное и природное наследие: хрестоматия*. Сост.: Н. М. Маркдорф, В. В. Сенкус, И. П. Решикова. Новокузнецк: РИО НФИ КемГУ, 2008. 286 с.
4. Мельничук О. І. Статус Всесвітньої культурної природної спадщини людства в міжнародному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 2006. 19 с.
5. Радзивілл А. А. Проблеми і перспективи концепції загальної спадщини людства в сучасному міжнародному праві: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10; НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2000. 210 с.
6. Ахметзянов А. А. Международно-правовая защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Казань, 2005. 22 с.
7. Бобенко А. В., Максименко А. В. Система охраны исторических памятников зарубежья. *Вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. XIII междунар. науч.-практ. конф.* Новосибирск: СибАК, 2012. 256 с.

8. Максаковський В. П. Всесвітня культурна спадщина: науково-популярне довідкове видання. М., 2002, 168 с.

9. Богуславський М. М. Міжнародна охорона культурних цінностей. М.: Міжнар. відносини, 1979. 192 с.

10. Леві-Стросс Л. Нові уявлення про культурну спадщину і Конвенція з всесвітньої спадщини. *Всесвітня доповідь по культурі. 2000+: Культурне розмаїття: конфлікт і плюралізм*. М.: Магістр-Пресс: ЮНЕСКО, 2000. С. 154.

References

1. Maximov, V. V. (1997). Legal protection of cultural values in the UNESCO Conventions: *Abstract. dis. ... cand. jurid. science: 12.00.10*. К. 16 p. [in Ukrainian]

2. Batyr, K. I. ed. (2009). History of the state and law of foreign countries. Moscow: Prospekt. 496. [in Russian]

3. Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (Paris, November 16, 1972). *Historical, Cultural and Natural Heritage: Reader*. Edited by: Markdorf, N. M., Senkus, V. V., Reschikova, I. P. Novokuznetsk: RIO NFI KemGU, 2008. 286. [in Russian]

4. Melnichuk, O. I. (2006). Status of the World Cultural and Natural Heritage of Mankind in International Law: *Abstract. dis. ... cand. jurid. science: 12.00.10*. К. 19 s. [in Ukrainian]

5. Radziwill, A. A. (2000). Problems and prospects of the concept of the common heritage of mankind in modern international law: *Dis. ... cand. jurid. science: 12.00.10; NAS of Ukraine; Institute of State and Law. V. M. Koretsky*. К. 210 p. [in Ukrainian]

6. Akhmetzyanov, A. A. (2005). International legal protection of cultural values in the event of an armed conflict: *Author. dis. ... cand. jurid. sciences: 12.00.10*. Kazan. 22 p. [in Russian]

7. Bobenko, A. V., Maksimenko, A. V. (2012). System of protection of historical monuments abroad. *Questions of modern jurisprudence: collection. Art. by mater. XIII International scientific-practical conf.* Novosibirsk: SibAK. 256. [in Russian]

8. Maksakovsky, V. P. (2002). World Cultural Heritage: popular science reference publication. Moscow. 168. [in Russian]

9. Boguslavsky, M. M. (1979). International protection of cultural values. Moscow: International. relations. 192. [in Russian]

10. Levi-Strauss, L. (2000). New ideas about cultural heritage and the World Heritage Convention. *World Report on Culture. 2000+: Cultural Diversity: Conflict and Pluralism*. Moscow: Master-Press: UNESCO. 154. [in Russian]

Рецензенти:

Кучер В.І., д.і.н., професор

Уткін О.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 23.08.2021 р.